

КОНТРОВЕРЗЕ И СТЕРЕОТИПИ О ОДНОСУ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА И ОКУПАТОРА¹

Апстракт: У овом раду се, на основу необјављене грађе из немачких и српских архива, настоји да се прикаже компликован и често амбивалентан однос Димитрија Љотића и његовог покрета са окупационим властима. Указује се на велики број стереотипа и погрешних тумачења присутних како у широј јавности тако и у историографији.

Кључне речи: Димитрије Љотић, ЈНП Збор, окупирана Србија, СС, Вермахт

Историографска слика о Другом светском рату на тлу окупиране Југославије обилује бројним стереотипима и контроверзама. Једна од најконтроверзнијих личности несумњиво је Димитрије Љотић. Југословенски народни покрет Збор, на чијем челу је био, наставио је своју политичку активност и током немачке окупације. Из назива покрета избачен је придев „југословенски”, али се његови политички циљеви и идеологија нису у знатној мери изменили.² Сарађујући са окупатором, постао је симбол идеолошке колаборације са нацистичком Немачком. За разлику од генерала Милана Недића, који је сматран изнуђеним колаборационистом, Љотић је посматран као српски Квислинг.³ Током претходних седам деценија, аутори различитих идеолошких усмерења

¹ Овај чланак је резултат рада на пројекту „The Serbian Right-Wing Parties and Intellectuals in the Kingdom of Yugoslavia, 1934–1941”, (SerbRightWing), евиденциони број пројекта 6062708, финансираног од стране Фонда за науку Републике Србије.

² Р. Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј: Збор, хришћанство и верске заједнице*, Београд, 2021, 34–35.

Иако је понекада одлука о избацивању епитета „југословенски” из назива покрета тумачена као симболички раскид покрета и Димитрија Љотића лично са југословенством, она је била резултат захтева окупатора. У захтеву за обнову рада сам Љотић је два пута написао да се обраћа у име Југословенског народног покрета Збор. Види: „Фелдкомандатури, 22. 5. 1941”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 22.

³ Тако је у анонимној претњи упућеној војном заповеднику у Србији генералу Хајнриху Данкелману Љотић апострофиран као највећи издајник, а не генерал Недић.

који су писали о Димитрију Љотићу и његовом покрету углавном нису настојали да дубље проникну у мотиве који су га наводили на колаборацију. Његов однос са немачким органима, поготово пре рата, био је много интересантнији послератним безбедносним структурама СФРЈ, него историчарима. Стога је слика о Димитрију Љотићу као „природном” сараднику окупатора остала у извесној мери стереотипна, петрификована и заснована на недовољно преиспитаним хипотезама.

У методолошком смислу, кључни проблем представља телеолошки приступ феномену колаборације, из којег проистиче ускраћивање агентивности њеним носиоцима. Истовремено, полицентричност немачког окупационог система остаје недовољно наглашена, док се ограничени домети и методи политичког рада у окупационим условима, такође не вреднују на прави начин. Истовремено, хеуристички посматрано, оригинална грађа немачког порекла, поготово из међуратног периода, није довољно консултована. Историчари су се превише ослањали на послератну аналитику Управе државне безбедности, која није без вредности, али је ипак ограничених домета.⁴ Већину закључака о дешавањима током међуратног периода аналитичари Удбе су црпели из послератних саслушања окупатора и њихових помагача. За период окупације излагање је у већој мери засновано на оригиналној грађи, како полицијско-безбедносног тако и војног порекла.⁵

Телеолошки приступ подразумева посматрање одређеног процеса од његовог исхода, те доказивање неизбежности одигравања догађаја по унапред задатом обрасцу. Примера ради, посматрање југословенске државе као на пропаст осуђеног експеримента. Иако корени телеолошког приступа сежу до самих почетака људске мисли, он је у својој бити антиемпиријски. Исаија Берлин је са правом упозоравао на то да је овакав начин мишљења у темељној опреци са схватањем слободе појединца, који се свде на пуке марионете.⁶ Оне могу бити свесне своје улоге у

Види: Историјски архив Београда (ИАБ), Управа града Београда – Специјална полиција (УГБ-СП), III 48 к. 157/15, Аноним, Писмо генералу Данкелману, 17. 8. 1941.

⁴ У питању је деветотомни рукопис Управе државне безбедности (*Немачка обавештајна служба*, књ. 1–9, Београд, 1955–1960).

⁵ Веома важни документи налазе се у Историјском архиву Београда (ИАБ) у оквиру збирке Заповедник полиције безбедности и службе безбедности (BDS) и Војном архиву (ВА) у оквиру збирке Немачка архива (НА).

⁶ I. Berlin, „Historical Inevitability”, in: *The Philosophy of History*, Patrick Gardiner (ed), Oxford, 1974, 161–162.

неизбежним процесима, али ти процеси ипак остају неизбежни а оне и даље марионете. У случају Димитрија Љотића телеолошки приступ наводи историчаре на закључак да је колаборација са немачким окупатором била неизбежна, као и да су стога његова политичка активност и идеологија током међуратног периода били имплицитно или експлицитно колаборационистички. Иако је телеолошки приступ прошлости пуно старији од марксизма, у овом случају највећег, али никако јединог, „кривца“ за овакво посматрање Димитрија Љотића несумњиво представља историографија социјалистичке Југославије. Следећући „науци“ марксизма–лењинизма и политичким потребама титоистичког режима, историчари су доказивали, на основу често оскудних доказа, да је Љотић био у служби Немачке и пре напада на Југославију 1941. године, као и да је идеолошки заговарао субординацију Балкана Немачкој и уклапање у *Lebensraum*, чији су долазак најављивали нацисти.⁷ Таквих приступа има и данас.⁸

Доследна последица оваквог разумевања јесте потпуно ускраћивање агентивности колаборационистима. Уместо као људе од крви и меса, историчари су их често приказивали као пасивне шрафове у машини историје. Тиме су из вида губљени науми, планови, концепције, па и одговорност појединаца. Сви колаборационисти су представљани као истомишљеници, уместо као хетероген екосистем препун сукобљених фракција. Истовремено, због оваквог приступа чинило се као да је Димитрије Љотић, не само у потпуном једноумљу са осталим колаборационистима, већ и потпуно задовољан својим местом и местом Србије у немачкој Новој Европи. Са друге стране, није довољно проблематизована комплексност немачког окупационог апарата. Различити немачки функционери имали су често потпуно различите, па и супротстављене ставове. Пажљивија претрага оригиналне немачке грађе открива примере када истовремено две установе имају дијаметрално супротне оцене улоге Димитрија Љотића и његовог покрета.

Када су немачке трупе умарширале у Београд, по мемоарима Љотићевог ратног секретара, окупациони органи нису знали ко је Димитрије Љотић. Он се пред њима „појавио као непознат човек“, исто као и стотине других грађана Србије. Никакав посебан третман није имао,

⁷ Види: М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, Београд, 1984; В. Воžовић, М. Стефановић, *Milan Aćimović, Dragi Jovanović, Dimitrije Ljotić*, Zagreb, 1985.

⁸ V. Zorić, „O rasizmu Dimitrija Ljotića“, *Novi magazin*, 15. 4. 2021.

наводио је Бошко Костић.⁹ Међутим, то није била истина. Немачки окупациони органи и те како су знали ко је човек пред њима, на челу каквог је покрета и која је његова права снага. Од обједињавања националних групација крајем 1934. године, из чега ће настати Југословенски народни покрет Збор, немачке дипломате биле су заинтересоване за нову политичку организацију на југословенској десници. Посланик у Београду Виктор фон Херен у свом првом извештају вишеструко је преувеличавао значај покрета извештавајући о 400 000 присталица. Иако непрецизан, његов извештај навестио је будући амбивалентан однос немачких органа према покрету. С једне стране, сматрано је да је то покрет идеолошки близак националсоцијализму, док је с друге упозоравано на постојање антинемачких елемената у покрету.¹⁰

Поред дипломата, за настанак и развој покрета били су заинтересовани и обавештајни и партијски органи нацистичке Немачке. Априла 1936. године Димитрије Љотић је обавио дуг разговор са немачким обавештајцем, иначе дописником *Фелкишер беобахтџера* из Београда, Рудолфом фон Малцаном. Иако то Љотић није знао, извештај о њиховом разговору стигао је у Берлин. Хвалећи Хитлера као заштитника Југославије од агресивних намера Италије и истичући снагу подршке коју покрет Збор ужива у војсци, Љотић је почео деловати као привлачан партнер.¹¹ И јавно је, превладавши иницијалну скепсу према нацистичком режиму током 1934. и 1935. године, све више хвалио нацистичку Немачку и њеног вођу.¹² За обавештајцима ишле су партијске бирократе. Средином 1936. године почели су преговори око оснивања „Техничке уније”, амбициозно замишљеног клириншког друштва које је требало да унапреди постојећу немачко-југословенску привредну размену и да истовремено допринесе угледу и економској снази покрета Збор.¹³ Услед противљења

⁹ Б. Костић, *За историју наших дана*, Београд, 2011, 10.

¹⁰ Историјски архив Београда (ИАБ), Збирка о раду Љотићеве организације Збор (1929), кутија бр. 2, Виктор фон Херен, Окупљање југословенских националних савеза, 20. 12. 1934.

¹¹ Bundesarchiv Berlin Lichterfelde (BArch), Persönliche Adjutantur des Führers und Reichskanzlers (NS10), 223, Рудолф фон Малцан, Положај у Југославији, 1–20. 4. 1936.

¹² Д. Љотић, „Жена у данашњици”, *Сабрана дела* 3, Београд, 2001, 294–300; Д. Љотић, „Из мога живота”, *Сабрана дела* 11, Београд, 2001, 194–197; Д. Љотић, „Наш национализам”, *Сабрана дела* 5, Београд, 2001; Аноним, „Нова Немачка”, *Ойаџбина*, 13. 8. 1936.

¹³ За детаљан преглед афере види: R. Lompar, „Afera Tehnička unija i veze JNP Zbora sa nacističkom Nemačkom 1935-1941”, *Istorija 20. veka*, 2/2020, 85–102.

Стојадиновићевог режима, уместо да помогне Збору, афера „Техничка унија” изазвала је немали скандал и трајно нарушила односе покрета са немачким установама. Још погубније, Збор је проглашен „немачком агентуром” и „плаћеницима”, иако доступни извори не указују на то.¹⁴

Како се међународна ситуација све више погоршавала тако је Димитрије Љотић све више критиковао агресивну немачку политику. У свом предавању из 1939. године, „Драма савременог човечанства”, он је истицао да ће рат довести до сумрака Европе и краха њене цивилизације, те навестити почетак владавине Јевреја. Самим тиме што је рат изазвао, Адолф Хитлер је у његовим очима постао „несвесни јеврејски агент”.¹⁵ Немачка више није била савезник и заштитник малих држава, већ опасност за њих.¹⁶ Из протеста, чланови Збора Михаило Олћан и Милорад Мојић иступили су из Немачко-југословенског друштва.¹⁷ У писму министру војске 1940. године, бивши уредник партијског гласила *Ошацина* Јанко Вујић је предлагао да се у случају рата узму таоци међу фолксдојчерима, док је Љотић поручивао чланству да се одазове позиву на мобилизацију.¹⁸ Ова критика Немачке није прошла неопажено, па је покрет Збор уврштен у картотеку непријатељских покрета Главне управе безбедности Рајха због антинемачког и „великојугословенског става”.¹⁹

Шестог априла 1941. године немачка војска напала је Краљевину Југославију. Тиме је и међуратна Југославија била увучена у „Драму савременог човечанства”, које се Љотић прибојавао. Као резервни официр био је мобилисан у војску и сведочио је њеном распаду и суноврату државе. Пред њиме су била два избора. Могао је да буде посматрач који би из заробљеничког логора гледао одигравање „Драме”, или да у њој заигра. Сходно свом темпераменту одабрао је други пут. Међутим, нема никаквих доказа да је Димитрије Љотић свесно саботирао отпор немачкој војсци. Ниједан од њему ненаклоњених истраживача није изнео никакав документ који би то потврдио. Чак ни совјетски извори не помињу његову наводну издају.²⁰ Иако су током првих дана окупације

¹⁴ Исто.

¹⁵ Д. Љотић, „Драма савременог човечанства”, *Сабрана дела* 12, Београд, 2001, 57–125.

¹⁶ Д. Љотић, „Нове опасности”, *Сабрана дела* 8, Београд, 2001, 244.

¹⁷ ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (О-39).

¹⁸ Архив Југославије, Збор Димитрија Љотића (115), Писмо Јанка Вујића министру војном, 11. 5. 1940; ИАБ, 1929, кутија 7, Драги друже!

¹⁹ ВArch, Reichssicherheitshauptamt (R58), 1144.

²⁰ А. Животић, „Совјетска дипломатија о првим данима окупације Србије”, *Токови историје*, 1/2020, 135–154.

Србијом кружиле гласине о Љотићу који на немачком тенку крстари земљом, то није била истина.²¹ Он се и 13. априла налазио у својој јединици на положају и извештавао о стању морала међу људством.²² Свега четири дана након његовог извештаја, капитулирала је војска Краљевине Југославије. За већину војника поражене државе почео је период заробљеништва. Димитрије Љотић пак није био међу заробљеним официрима. Поред самог Љотића, ни његове присталице нису свесно саботирале ратне напоре Југославије, нити оберучке пригрлиле колаборацију. На чело мале групе официра, подофицира и војника који нису прихватили капитулацију стао је пуковник Драгољуб Михаиловић. У овој јединици која се из Босне пребацила у Западну Србију, налазио се и старшина зборашке омладине, Владимир Ленац.²³ Он ће се тек касније одвојити од равногорског покрета у настајању и придружити Димитрију Љотићу.

Од априла 1941. до октобра 1944. године неоспорни господари ситуације у окупираној Србији били су различити немачки окупациони органи. Иако је убрзо формирана прва колаборационистичка управа, она, као и влада генерала Милана Недића, која ју је заменила била је веома ограничених капацитета. У земљи су деловале различите немачке установе одвојених, али често испреплетаних задужења. Димитрије Љотић и његов покрет морали су да лавирају између њих, како би себи осигурали што већу улогу у новом поретку. Поред војних власти, огромну важност су, услед динамике окупације, имале различите обавештајне службе нацистичке Немачке. Од много мање важности био је преостали дипломатски апарат, на чијем је челу био дипломатски представник Немачке у Србији Феликс Бенцлер. Такође, веома утицајан био је и генерални опуномоћеник за привреду Франц Нојхаузен, лични пријатељ и изасланик маршала Геринга.

Димитрије Љотић био је укључен од почетка у преговоре око образовања српске цивилне управе, а према првим извештајима и лично је требало у њој да учествује.²⁴ Прва колаборационистичка управа, тзв. Савет комесара, формирана је 29/30. априла 1941. године и на

²¹ Види: Ђ. Врга, *Остала су сведочења*, Београд, 2007.

²² „Извештај заступника команданта 1. допунског пука и команданта резерве Сремске дивизије Југословенске војске од 13. априла 1941. о моралу код војника 1. допунског пука”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 18–19.

²³ Б. Костић, *За историју наших дана*, 31–32.

²⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), Politische Abteilung (RZ 211), R103346.

њеном челу био је Милан Аћимовић. Љотић је непосредно пре њеног формирања одбио понуђени ресор привреде, али је делегирао двојицу својих присталица на место комесара. То су били доктор Стеван Ивановић (комесар Министарства социјалне политике и народног здравља) и инжењер Милосав Васиљевић (комесар Министарства саобраћаја).²⁵ Иако је Љотићево учешће било очекивано у Савету комесара, није му било поверено водеће место. Примат обавештајних структура у формирању колаборационистичке управе није погодовао Димитрију Љотићу, већ онима који су са тим структурама били у значајним службеним и повереничким везама пре рата, превасходно Милану Аћимовићу и Драгомиру Драгом Јовановићу.²⁶ Збор је уложио велики напор како би обојицу делегитимисао и приказао као погрешне партнере у очима Немаца. Поготово оштро су критиковали Драгом Јовановића након његовог именовања за управника Београда. Према Љотићу он је био „полицијски а не управни чиновник“, непоштен са новцем и наклоњен равнорском покрету.²⁷ До немачких органа стизале су вести да се у круговима Љотићевих добровољаца наводно спремао атентат на Јовановића и Аћимовића, о чему су њих двојица и обавештени.²⁸

Након напада Немачке на Совјетски Савез и устанка, у окупираној Србији постало је очигледно да је Савет комесара, због својих малих овлашћења, неспреман да настави вођење земље. Стога се почело трагати за личношћу са великим ауторитетом, која би могла да преузме вођство у окупираној Србији. Коначну реч, као и у сваком другом питању, имале су немачке власти. Избор је пао на генерала Милана Недића. У августу су трајали преговори током којих је Недић, након испрва нерад, прихватио да образује владу. По договору, Савет комесара пао је након што је Љотић наложио својим комесарима да дају оставке 23. августа 1941.²⁹ Шест дана касније, након одобрења из Берлина, проглашена је влада ге-

²⁵ Р. Парезанин, *Дрући светски рат и Димитрије В. Љотић*, Београд, 2001, 313–321.

²⁶ R. Lompar, „Devil at the gates: German intelligence services and propaganda in the Kingdom of Yugoslavia 1938–1941”, in: *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, Vojislav G. Pavlović (ed.), Brăila, 2021, 100–101.

²⁷ ИАБ, Безбедносно-информативна агенција (БИА), Досије Драгом Јовановића, Како је Јовановић постао председник општине; ИАБ, БИА, Досије Драгом Јовановића, Извод из дневника догађаја, 29. 8. 1942; ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (О–39).

²⁸ ИАБ, БИА, Досије Драгом Јовановића, СС – Војном заповеднику у Србији, 26. 11. 1941.

²⁹ „Савету комесара, 23. 8. 1941”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 53–55.

нерала Недића. Збор је и у њој имао два министра, овог пута Михаила Олћана (министра привреде) и Чеду Марјановића (министра правде). Шеф Недићевог кабинета био је збораш, пуковник Милош Масаловић.³⁰ И посматрачима са стране, попут новинара мађарског листа „Ешти курир” било је јасно колико је велики утицај Димитрија Љотића у окупираној Србији.³¹ Међутим, несугласице су се наставиле.³² У Недићевој околини било је пуно Љотићу ненаклоњених људи. Збораши су се трудили да себи привуку утицајног обавештајца и министра унутрашњих послова Танасија Динића, који је и сам био противник Драгог Јовановића.³³ Приликом сваке кризе у влади настојали су да Збору побољшају положај или да добију место председника владе.³⁴

Припадници Збора били су у контактима са свим половима немачког обавештајног апарата који су били активни у окупираној Србији. Највише су веза имали са III (СД), IV (Гестапо) и VI (Аусланд СД) уредом Главне безбедносне управе Рајха (РСХА), као и са војном обавештајном службом Абвер.³⁵ Њихове везе биле су како службеног, односно јавног, тако и повереничког, тајног карактера. Службено су, преко обавештајног одсека „С” покрета Збор достављали информације о комунистима, Јеврејима и другим непријатељима. Информације су достављане на немачком.³⁶ Поред денунцијација, вршене су честе интервенције за људе који су били хапшени од немачких власти. Поред припадника покрета и покрету блиских људи интервенисано је и за оне који

³⁰ Р. Парезанин, *Друџи светски рај и Димитрије В. Љотић*, 333–338; М. Војић, *Jugoslavenski narodni pokret Zbor*, Београд, 1996, 170–173; М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, Београд, 1984, 133–140.

³¹ „Љотић, тајанствени човек”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 138–139.

³² Р. Ристановић, *Београдски равнојорци: ЈВУО и равнојорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*, Београд, 2020, 63; ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (О–39).

³³ ИАБ, БИА, Досије Танасија Динића, Збор и Таса Динић, 12. 6. 1942.

³⁴ ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (О–39).

³⁵ Трећи и четврти уред РСХА су обавештајни и контраобавештајни органи у Трећем рајху и окупираним подручјима. Како су они 1939. године формиран након стварања РСХА из две до тада одвојене и супротстављене службе, Гестапоа и Службе безбедности, имали су пуно заједничких реферата и надлежности. Уред VI је формиран од дела СД-а, који се бавио обавештајним радом ван граница Немачке. За концизан преглед немачких обавештајних органа активних у Југославији пре и током Другог светског рата види: R. Lompar, „Devil at the gates: German intelligence services and propaganda in the Kingdom of Yugoslavia 1938–1941”, in: *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, Vojislav G. Pavlović (ed.), Brăila, 2021, 93–95.

³⁶ ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (О–39).

су сматрани национално исправним, чак и ако су били у личном сукобу са Димиријем Љотићем, попут Војислава Ђорђевића.³⁷ Љотић се често састајао са немачким обавештајним официрима са којима је разговарао о питањима односа према окупатору, покретима отпора, стању у СПЦ и међу народом. Лудвиг Тајхман, који је руководио III уредом, проценио је да је имао између 10 и 15 састанака са Љотићем на којима је говорено о овим питањима.³⁸ Поред службених, део следбеника Димитрија Љотића био је и у повереничким везама са различитим немачким обавештајним органима. Према сведочењу Лудвига Тајхмана, мајор Ханс Рексајзен, који је био на челу VI уреда, већину својих повереника регрутовао је међу љотићевцима.³⁹ Војна обавештајна служба Абвер такође је имала поверенике у Збору. Преко др Лазе Врховца, који је био у служби Абвера током рата радећи у Будимпешти „на енглеској линији”, официри Абвера ступили су у контакт са Љотићевим окружењем.⁴⁰ Међутим, о конкретним резултатима ових контаката на основу доступне грађе не може се дати суд.

Иако је сарадња са обавештајним апаратом нацистичке Немачке била значајна, то не значи да проблема у међусобним односима није било. Збору су наклоњенији били официри средњег ешалона него кључне личности. Збораши су били у лошим односима са СС генерал-потпуковником Харалдом Турнером, који се налазио на челу немачке Војне управе у окупираној Србији. Турнер је о Љотићу и његовој странци имао лоше мишљење које је износио у преписци са генералом Недићем, док су збораши тврдили да он спречава стварање јаке Србије, као и да протезира Драгог Јовановића и Милана Аћимовића.⁴¹ Ништа бољи односи нису били ни са највишим полицијским и СС официром у окупираној Србији, СС генерал-потпуковником Аугустом Мајснером, као ни са њему подређеним заповедницима полиције безбедности и службе безбедности Вил-

³⁷ ИАБ, БДС, Досије Војислава Ђорђевића (D-35), Заповедник полиције безбедности и СД-а, б. 11. 1942.

³⁸ ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, Са којим особама сам дошао у додир у Београду, 3. 1. 1947.

³⁹ ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, Допуне, 12. 1. 1947.

⁴⁰ ИАБ, БИА, Досије Драгог Јовановића, Додатак оцени предмета Јовановић, Драгомир, J-55.

⁴¹ ИАБ, БИА, Досије Драгог Јовановића, Како је Јовановић постао председник општине; ИАБ, БИА, Досије Драгог Јовановића, Оцена БДС акта Драгомир Јовановић, J-55; ИАБ, БДС, Досије Михаила Олћана (O-39).

хелмом Фуксом и Емануелом Шефером.⁴² Због тога што је настојао да прошири овлашћења колаборационистичке управе и да води озбиљнију, „велику” политику, Љотић је сумњичен као недовољно поуздан. Људи из његовог окружења бивали су и хапшени од стране органа безбедности. Заповедник Српског добровољачког корпуса Коста Мушицки био је тако ухапшен, као и многи страначки прваци попут Драгутина Булића.⁴³ За њих је Љотић морао интервенисати. Телефон у канцеларији Збора био је под свакодневним прислушкивањем.⁴⁴ Збораша се нису либили да прикупљају негативне информације чак и о немачким официрима који им нису били наклоњени како би их дискредитовали. Тако је одсек „С” обећавао да ће они који доставе негативне информације о капетану Гестапоа Бранту „за сваку реч бити награђени златом”.⁴⁵

За разлику од безбедносних органа са којима је покрет био у амбивалентном односу, дипломатско представништво Немачке у Београду имало је више разумевања за политику Димитрија Љотића. И сами збораша су сматрали да су Феликс Бенцлер и његов наследник Херман Нојбахер били најнаклоњенији њима, као и осталим колаборационистичким органима.⁴⁶ Са немачким дипломатама разговарали су о читавом низу политичких питања. Сачувани су бројни документи који сведоче о разговорима о питању краља, Српске православне цркве, колаборационистичкој управи и њеним овлашћењима и немачкој политици. Посебно је Димитрије Љотић био ангажован на пуштању епископа Николаја Велимировића из интернације.⁴⁷

Најважније дипломатске иницијативе Димитрија Љотића били су, међутим, његови меморандуми које је предавао Бенцлеру и другим дипломатама. Зборашки публицисти пуно су пажње посвећивали посто-

⁴² Б. Костић, *За историју наших дана*, 68.

⁴³ ИАБ, БДС, Досије Драгутина Булића (В-569); Б. Костић, *За историју наших дана*, 65; Р. Ристановић, „Коста Мушицки (1897–1946)”, у: *Колаборационистићи пред судом Озне*, С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија (прир), Београд, 2018, 508–509.

⁴⁴ ИАБ, БДС, Досије Драгутина Булића (В-569).

⁴⁵ ИАБ, БДС, Подаци о лицу Димитрије Љотић, извор: Миливој Грујић.

⁴⁶ Р. Парезанин, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, 501; Б. Костић, *За историју наших дана*, 127.

⁴⁷ „Прво писмо посланику Феликсу Бенцлеру, 31. 5. 1941”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 23–24; „Друго писмо посланику Феликсу Бенцлеру, недатирано”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 49–50; „Треће писмо посланику Феликсу Бенцлеру, 23. 8. 1941”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 51–52.

јању тих меморандума и шоку који су изазивали како код Немаца тако и код Љотићевог окружења. Према њима, секретарице и преводиоци су се бојали да их куцају, а особље немачког посланства да их пошаље у Берлин.⁴⁸ Само Димитрије Љотић, дубоко уверен у то да је у праву, није био забринут. У литератури помињу се четири меморандума које је Љотић упутио што војном заповеднику Србије генералу Ферстеру, што врху Министарства спољних послова Немачке. Прва два упутио је првих дана окупације генералу Ферстеру. Један се тицао судбине српских официра у заробљеништву, за чију се слободу наводно заузео, а други се тицао прогона Срба у Независној држави Хрватској.⁴⁹ Према Костићу и Парезанину он је, након почетка Холокауста у Србији, писао окупационим властима заузимајући се за Јевреје и наводећи чак да ће „њихова невина крв” пасти Немцима на главу.⁵⁰ Последњи меморандум који се помиње у мемоарима тицао се критике немачке политике према Русима у окупираним територијама Совјетског Савеза.⁵¹

Са друге стране, до сада су пронађена и објављена три Љотићева меморандума немачким властима.⁵² Два су јавно доступна у Војном архиву у Београду и Политичком архиву Министарства спољних послова у Берлину⁵³, док се трећи налази у приватном поседу.⁵⁴ Њихов садржај не одговара у потпуности ономе што су тврдили зборашки публицисти. Није сачуван меморандум о питању ратних заробљеника, мада није немогуће да га је Димитрије Љотић заиста упутио генералу Ферстеру.

⁴⁸ Архив Србије (АС), Безбедносно-информативна агенција (БИА), I-32, Владимир Љотић, Нацрт и план рада покрета, Ознабрик, 18/19. 6. 1964, 25.

⁴⁹ Б. Костић, *За историју наших дана*, 20.

⁵⁰ Р. Парезанин, *Дрући свейски рай и Димитрије В. Љотић*, 505–506; Б. Костић, *За историју наших дана*, 61–62.

⁵¹ Р. Парезанин, *Дрући свейски рай и Димитрије В. Љотић*, 506–507.

⁵² „Меморандум Димитрија В. Љотића упућен Војном заповеднику у Србији”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 284–297; „Меморандум Димитрија В. Љотића Немцима почетком 1944. године”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 9, Београд, 2003, 100–118; „Меморандум Димитрија Љотића о сарадњи СПЦ и окупатора”, у: Р. Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј*, 345–347.

⁵³ ВА, Недићева архива (Нда), 50А-4-19; РА АА, Geistliche Angelegenheiten (RZ 509), R 67687;

⁵⁴ Према забелешци приређивача, оригинал се налази у Кабинету докумената „Збирке за проучавање европске историје и планирање будућности” у немачком месту Влотхо. Збирка тог назива (Dokumenten-Kabinett europäischer Geschichte, Gegenwart und Zukunftsplanung), доиста је постојала у том месту. Након смрти њеног оснивача Александра Долецалека она је предата Историјском музеју у Берлину.

Није пронађен меморандум о злочинима над Србима у НДХ, мада други извори потврђују да је Љотић активно радио на скупљању грађе о злочинима у Независној држави Хрватској. Такође, на јавним наступима на београдском радију, који су му забрањени након интервенције министра иностраних дела НДХ Младена Лорковића, жестоко је критиковао геноцид који је био у току.⁵⁵ Иако није сачуван, овај меморандум је био у складу са Љотићевом активношћу, те је посве могуће да је таква интервенција код немачких власти учињена. О немачкој полицији и њеним грешкама према Русији и руском народу Љотић је писао у свим откритим меморандумима, не либећи се да критикује поступање Немаца. Заслепљени расистичким теоријама, по њему, они не увиђају да „гурају“ руски народ Сталину. Љотић је закључивао да је потребно променити политику за 180 степени и створити Русију иза немачких линија као аутономну државу са својом сопственом војском.⁵⁶ У супротном, оваква политика, „готово идентична са бољшевичком“, довешће до краха немачких планова на истоку.⁵⁷

У литератури пак нема никаквог помена меморандума Димитрија Љотића о начинима сарадње између окупатора и СПЦ. У њему Љотић износи конкретне потезе које обе стране треба да повуку, како би се до тад веома оптерећени односи нормализовали. Он не преза од тога да предложи и кадровска и административна решења у циљу релаксирања односа и заузимања снажног антикомунистичког курса од стране црквених поглавара.⁵⁸ Са друге стране, наводни меморандум у којем Љотић узима у заштиту Јевреје, не само да није сачуван већ највероватније није никада ни постојао. Наиме, сви сачувани документи из периода окупације говоре да он није променио свој доследни антисемитски став. Штавише, у меморандуму с почетка 1944. године он и даље инсистира на критици јеврејских наума.⁵⁹

Правилно разумевање односа Димитрија Љотића и окупатора није могуће без анализе улоге Љотићевог ратног секретара Бошка Ко-

⁵⁵ Р. Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј*, 288–292.

⁵⁶ „Меморандум Димитрија В. Љотића упућен Војном заповеднику у Србији”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 8, Београд, 2003, 284–297; „Меморандум Димитрија В. Љотића Немцима почетком 1944. године”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 9, Београд, 2003, 100–118.

⁵⁷ Р. Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј*, 346.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ „Меморандум Димитрија В. Љотића Немцима почетком 1944. године”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела*, књ. 9, Београд, 2003, 104–106.

стића. Костић је био у извесном смислу мистериозна фигура, предратни дипломата, који није био члан покрета. Према сопственим наводима био је симпатизер покрета и читао је *Билтене* које је Љотић уређивао у илегалу.⁶⁰ Имајући у виду унутрашњу динамику Збора и то колико је покрет био затворена и уска групација, није јасно како се Костић током окупације наметнуо Љотићу као десна рука и главни преводилац за немачки. У Збору је било људи који су, попут Ратка Парезанина, течно говорили немачки и који су били и те како познати немачким установама. Међутим, први преводилац Љотићу био је Бошко Костић, а много ређе Парезанин.⁶¹ Додатну мистерију представља чињеница да не постоји његов досије код немачких органа безбедности.⁶²

Поред преводилачких услуга, Костић је био један од најважнијих „официра за везу” са немачким установама. Сачувани су документи у којима се јасно наводи да су поједине информације добијане управо од њега. Он је био човек од несумњивог Љотићевог поверења, који је од почетка окупације одржавао контакте и са припадницима равнорског покрета. Костић је обавио и читав низ важних дипломатско-обавештајних мисија током рата. Међу њима се важношћу, али и мистериозношћу, издвајају његова два пута у Цариград 1942. и 1943. године.

Према Костићевим мемоарима, фебруара 1942. године Димитрије Љотић га је питао да ли би пристао да отпутује у Цариград. Званично, био би делегат српског Црвеног крста задужен да набави памук за потребе окупиране Србије. Незванично, требало је да ступи у контакт са дипломатама емигрантске владе у турској престоници и британским обавештајним официрима како би им пренео Љотићева и Недићева размишљања о стању у окупираној Србији, политици окупатора, покре-

⁶⁰ Б. Костић, *За историју наших дана*, 255.

⁶¹ Р. Парезанин, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, 500-501; Б. Костић, *За историју наших дана*, 22.

⁶² У оквиру фонда Заповедник полиције безбедности и службе безбедности (БДС) у Историјском архиву Београда, чува се 6711 досијеа лица која су била интересантна немачким службама безбедности. Оригиналано је било и више досијеа, али нису сви предати архиву града, што је јасно из аналитичке грађе УДБ-е, која упућује на поједина досијеа која данас нису доступна истраживачима. Међу њима су досијеа Димитрија Љотића, Милана Недића и други. Међутим, према доступним информацијама досије Бошка Костића није никада ни постојао, јер се у документу Подаци о лицу Димитрије Љотић, који наводи све БДС досијее у којима се на било који начин помиње Љотић, не наводи досије Бошка Костића.

та отпора и другим питањима.⁶³ Задржавши се дуго у Цариграду, вратио се у окупирану Србију, носећи са собом, по сопственим тврдњама, неке поруке и за Драгољуба Михаиловића. Поново је у Цариград отпутовао јуна 1943. године, када је пренео Недићеве поруке краљу. Са овог пута вратио се децембра исте године, преневши поруке и обезбедивши памук. Трећи пут није му било дозвољено да отпутује.

Према Костићу, прави циљ његових мисија био је непознат Немцима, који су били и те како заинтересовани да сазнају због чега је Љотићева десна рука одлазила у неутралну Турску и са ким се тамо састајала. По повратку га је испитивао лично руководилац III одељења РСХА Лудвиг Тајхман. Бошко Костић врло детаљно описује ток испитивања, као и озбиљност оптужби против њега.⁶⁴ Међутим, сам Тајхман је на послератном испитивању открио да је истина била другачија. Костићев пут био је одобрен од руководиоца спољнополитичке обавештајне службе Рајха (VI одељење РСХА) у Србији Ханса Рексајзена. Циљ његовог пута било је повезивање са англофилним круговима у југословенској емиграцији у Цариграду, као и са енглеском обавештајном службом.⁶⁵ У Турској је требало да задобије поверење Енглеза и да немачкој обавештајној служби омогући да „пенетрира“ у енглеске канале у земљи. Самим тим, јасно је да је испитивање Костића у Београду било, обавештајним речником „дидрифинг“, а не испитивање осумњиченог. Чини се да у својим мисијама Костић није био превише успешан, а и изазивао је подозрење војне обавештајне службе (Абвера) и Гестапоа због контакта са Британцима, те више није употребљен.⁶⁶

Група присталица Збора окупљена око часописа *Ново видело* је 2017. године објавила сензационално откриће.⁶⁷ Наиме, у архиви Искре

⁶³ Бошко Костић, *За историју наших дана*, 69.

⁶⁴ Бошко Костић, *За историју наших дана*, 82–84.

⁶⁵ ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, О раду немачке об. службе, конкретно о мрежама у Београду. Детаљи и подаци, 24. 1. 1947; ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Допуне, 12. 1. 1947.

⁶⁶ ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, О раду немачке об. службе, конкретно о мрежама у Београду. Детаљи и подаци, 24. 1. 1947.

⁶⁷ Пуно раније објављено је писмо Димитрија Љотића краљу Петру II из лета 1944. године. И овај документ је упитне веродостојности. Према Боривоју Карапанцићу писмо је Љотић упутио краљу „преко својих иностраних веза“, а оно је у Лондон „стигло на време“. Наводно се оригинал писма чува у архиви Радоја Кнежевића. Види: Б. Карапанцић, *Грађански рай у Србији, 1941–1945*, Ваљево, 2012, 193; „Писмо краљу Петру II, лето 1944“, у: *Сабрана дела, књ. 9*, Београд, 2003, 188–189.

откривено је писмо које је по Бошку Костићу Љотић упутио краљу Петру II.⁶⁸ Ово откриће прошло је готово у потпуности незапажено у широј јавности и историографији, те овај важан документ није правилно анализиран. Људи који су га објавили интерпретирали су га као крунски доказ у прилог тези да Љотић није издао краља, те као сведочанство о његовој огромној храбрости. По њиховом мишљењу, Димитрије Љотић би био стрељан да је ово писмо пало у руке Немаца. Сам документ није оригинал писма, већ се састоји из три дела куцаних истом писаћом машином. Први део, насловљен „Писмо Димитрија Љотића краљу Петру II“ представља својеврсну историјску белешку у којој се укратко излажу околности како је писмо уручено и даје се кратки сиже садржаја. Други део представља само писмо, датирано на годишњицу НДХ, 10. април 1942. године, које почиње са „Ваше Величанство“. Коначно, писмо се завршава службеном белешком шефа Војног кабинета мајора Живана Кнежевића од 21. јуна 1942. године да је писмо достављено Министру Двора.⁶⁹ Судаћи по иницијалима на крају писма, управо је Живан Кнежевић прекуцао цео документ.

Велику сенку на аутентичност овог писма бацају већ поменути Костићев мемоари. Они су објављени 1949. године, када није било никаквог разлога за прећуткивање оваквог писма, поготово у светлу напора које је Костић чинио да прикаже однос Димитрија Љотића и Драгољуба Михаиловића бољим него што је у ствари био. Такође, сви актери овог догађаја, сем самог Љотића, били су и даље живи. Међутим, у својим мемоарима Костић је не само порицао да је икакво писмо постојало већ је отворено тврдио да је оно фалсификат.⁷⁰ Он је логично указивао на то да би му било тешко да овакво писмо сакрије од детаљног претреса на граници којем је био изложен. Према њему, Тајхман га је приликом испитивања притискао да призна да је однео Љотићево писмо краљу, наводећи да он већ има копију тог писма. Костић је упорно одбијао да призна да је писмо које је Тајхман показивао оригинал, након чега је Димитрије Љотић такође позван. И Љотић је порицао да је писмо, које је потом кружило Београдом, оригинал.⁷¹ На послератном саслушању

⁶⁸ Писмо Димитрија Љотића краљу Петру II, доступно на: <http://www.novo-videlo.com/ekskluzivno-april-1942-pismo-dimitrija-ljotica-kralju-petru-drugom/>

⁶⁹ Писмо Димитрија Љотића краљу Петру II, доступно на: <http://www.novo-videlo.com/ekskluzivno-april-1942-pismo-dimitrija-ljotica-kralju-petru-drugom/>

⁷⁰ Бошко Костић, *За историју наших дана*, 80–85.

⁷¹ Исто, 86.

Тајхман није уопште помињао постојање било каквог Љотићевог писма краљу Петру II.⁷²

Уколико прихватимо да Бошко Костић 1949. године није имао разлога да пориче оригиналност овог писма намеће се закључак да је овој документ управо тај фалсификат који је наводно кружио Београдом по повратку Костића из Турске. У њему постоје искази који у потпуности одударају од Костићевог описа догађаја у Цариграду. Према писму, сугерисано је да се из Лондона не напада превише Недић као издајник, док Костић наводи да је конзулу Хаџи-Ђорђевићу пренео да је пожељно што више нападати Недића и Љотића, јер се тиме појачава њихов положај код Немаца.⁷³ Сличних контрадикторности има више. Међутим, сам тон и стил писма веома наликују Љотићевим говорима и чланцима. Најбољи пример јесте помињање метафоре о разлици између „организације и организма”, коју је Љотић често користио у различитим околностима.⁷⁴ Многе мисли о природи комунизма, немачким плановима, унутрашњој политици и односу према геноциду у НДХ су у складу са оновременим Љотићевим размишљањима документованим у другим историјским изворима. Истовремено, постоје јасне алузије на неке мање познате епизоде из политичке активности Љотића и његовог покрета током окупације. Тако се помиње интервенција при Светој столици из маја 1941. године са циљем заустављања геноцида у НДХ.⁷⁵ Приликом описа политике Збора према монархији и краљу Петру II у сложеним

⁷² ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, О раду немачке об. службе, конкретно о мрежама у Београду. Детаљи и подаци, 24. 1. 1947; ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Допуне, 12. 1. 1947.

⁷³ Писмо Димитрија Љотића краљу Петру II, доступно на: <http://www.novo-videlo.com/ekskluzivno-april-1942-pismo-dimitrija-ljotica-kralju-petru-drugom>; Бошко Костић, *За историју наших дана*, 78,

⁷⁴ Д. Љотић, „Из писма Милоју Маринковићу”, *Сабрана дела 10*, Београд, 2001, 559–564.

⁷⁵ Димитрије Љотић се доиста обратио београдском надбискупу Ујчићу, са којим је, наводно, одраније био у добрим односима. Доставио му је меморандум који је претходно састављен, а Ујчић му је одговорио да је меморандум проследио даље. Бори воје Карапанџић је тврдио да је „добио одговор, да ће РКЦ узети у заштиту Србе”. Немачки извори демантују Карапанџићево тврђење да је Љотић добио било какав одговор од Римокатоличке цркве, већ наводе да је он напротив био дубоко разочаран понашањем Католичке цркве. Види: АС, БИА, II-69, БДС досије Милана Недића, стране 60-61; ИАБ, БИА, ф-14, п-8, Став Недића и Љотића према православној цркви у Хрватској и Србији; Бошко Костић, *За историју наших дана*, 23; Бори воје Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941–1945*, 23; патријарх Гаврило Дожић, *Ме-*

условима окупације присутне су две алузије на стварне догађаје. Узгредно се помиње да се некад дешава да се немачкој цензури поткраду грешке и да се у штампи дозволи приказивање краља. Доиста, у броју *Нової времена* од 28. 1. 1942. године на једној од фотографија објављена је слика краља Петра II. Оваква грешка, или „намерна провокација” изазвала је немали скандал, и уредници листа били су кажњени.⁷⁶ Још значајније, у наводном писму Љотић пише: „У почетку су Немци показивали жељу да се монархистичко осећање деперсонализира. То је одбијено са наше стране. Морамо одати признање Немцима да су ту показали изванредног такта, па се нису тога огрешили до сада, чак ни онда кад је радио Лондон Краљево име и самог Краља /можда/ почео употребљавати против Немаца, хушкајући противу уговора о капитулацији и Међународном праву с једне стране народ на побуну, а вређајући Немце с друге стране”.⁷⁷ Овим реченицама Љотић као да дословно препричава садржај своје расправе вођене са Феликсом Бенцлером септембра 1941. године, када се он заузимао за краља наводећи да он неће дозволити да буде „злоупотребљен” на радију Лондон. Када је пак краљ Петар II говорећи преко лондонског радија жестоко напао Немце, Бенцлер није пропустио прилику да текст говора пошаље Димитрију Љотићу.⁷⁸

Имајући све наведено у виду, тешко је донети коначни суд о аутентичности овог документа. Исказ Бошка Костића у великој мери одудара од његовог садржаја, али садржина одговара контексту и стилу. Међутим, чак и да је документ аутентичан, он је ипак мање важности него што се то на први поглед чини. Наиме, посве је сигурно да су немачке обавештајне структуре биле упознате са правом природом мисије Бошка Костића, те је стога она била мање ризична него што ју је сам приказао. Такође, ништа од садржаја самог писма није било далеко од онога што је Димитрије Љотић слободно говорио пред окупатором. Тако је Лудвиг Тајхман сведочио: „Отворено су признали да би уколико краљ

моари њајријарха српскої Гаврила, Београд, 1990, 331; М. Булајић, *Мисија Вајшикана у НДХ 2*, Београд, 1992, 988.

⁷⁶ Види: РА АА, Gesandtschaft Belgrad (RAV Belgrad), 61/3, Феликс Бенцлер генералу Бадеру, 12. 2. 1942; РА АА, RAV Belgrad, 61/3, Саопштење одељења за штампу, 11. 2. 1942; РА АА, RAV Belgrad, 61/3, Феликс Бенцлер Министарству спољних послова, 10. 2. 1942; РА АА, RAV Belgrad, 61/3, Генерал Бадер Феликсу Бенцлеру, 21. 2. 1942.

⁷⁷ Писмо Димитрија Љотића краљу Петру II, доступно на: <http://www.novo-videlo.com/ekskluzivno-april-1942-pismo-dimitrija-ljotica-kralju-petru-drugom>

⁷⁸ РА АА, RAV Belgrad, 61/3, Превод радио емисија на радио Лондону, 2. 9. 1941; Писмо Феликса Бенцлера Димитрију Љотићу, 3. 9. 1941.

Петар ступи на југословенску територију, постали отворени непријатељи окупатора. Они би на пример код енглеске инвазије на територији Југославије радосно са СДК прешли код краља Петра и дигли би оружје на немачког окупатора”.⁷⁹ Такође, у другим својим документима упућеним немачким властима отворено је помињао обавештења добијена у Цариграду 1942. године.⁸⁰

У целини посматрано, однос Димитрија Љотића и покрета Збор са немачким окупационим властима био је далеко комплекснији него што је то у литератури приказивано. Они у колаборацију нису ступили силом непроменљивих историјских процеса, већ слободном вољом. Иако су имали контакте са немачким дипломатским, партијским и обавештајним структурама, нису били „агентура окупатора”. Међутим, када је Априлски рат окончан, несумњиво су колаборирали са окупатором. Динамика рада у окупационим условима омогућила им је више моћи него што су имали присталица, али им је истовремено сужавала поље рада, те стога нису могли реализовати све науме.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

- *Отаџбина*
- *Novi magazin*
- Архив Југославије: Збор Димитрија Љотића (115).
- Архив Србије (АС): Безбедносно-информативна агенција (БИА).
- Војни архив (ВА): Недићева архива (Нда).
- Историјски архив Београда (ИАБ): Збирка о раду Љотићеве организације Збор (1929), Заповедник полиције безбедности и службе безбедности (BDS); Безбедносно-информативна агенција (БИА); Управа града Београда-Специјална полиција (УГБ-СП).
- Bundesarchiv Berlin Lichterfelde (BArch): Persönliche Adjutatur des Führers und Reichskanzlers (NS10) Reichssicherheitshauptamt (R58).

⁷⁹ ИАБ, БИА, Досије Лудвига Тајхмана, Лудвиг Тајхман, Са којим особама сам дошао у додир у Београду, 3. 1. 1947.

⁸⁰ Види: „Меморандум Димитрија В. Љотића упућен Војном заповеднику у Србији”, у: *Димитрије Љотић, Сабрана дела, књ.8*, Београд, 2003, 284–297.

- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA): Politische Abteilung (RZ 211); Geistliche Angelegenheiten (RZ 509); Gesandtschaft Belgrad (RAV Belgrad).

Литература:

- Berlin, Isaiah, „Historical Inevitability”, in: *The Philosophy of History*, Patrick Gardiner (ed), Oxford University Press, Oxford, 1974, 161–186.
- Војић, Мирко, *Jugoslavenski narodni pokret Zbor*, Narodna knjiga, Beograd, 1996.
- Воžović, Branislav, Stefanović, Mladen. *Milan Aćimović, Dragi Jovanović, Dimitrije Ljotić*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1985.
- Булајић, Милан, *Мисија Вајтингана у НДХ, књ. 2*, Политика, Београд, 1992.
- Врга, Ђуро, *Остала су сведочења*, Рашка школа, Београд, 2007.
- Дожић, Гаврило, *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Сфаирос, Београд, 1990.
- Животић, Александар, „Совјетска дипломатија о првим данима окупације Србије”, *Токови историје*, 1/2020, 135–154.
- Карапанџић, Боривоје, *Грађански рат у Србији, 1941–1945*, Друштво Хиландар, Ваљево, 2012.
- *Колаборационисти пред судом Озне*, С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија (прир), Институт за савремену историју, Београд, 2018.
- Корићанац, Тајјана, „Прилог...”, *Годишњак 1*, 2009, 22–23.
- Костић, Бошко, *За историју наших дана*, Нова искра, Београд, 2011.
- Ломпар, Растко, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј: Збор, хришћанство и верске заједнице*, Catena mundi, Београд, 2021.
- Lompar, Rastko, „Devil at the gates: German intelligence services and propaganda in the Kingdom of Yugoslavia 1938–1941”, in: *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, Vojislav G. Pavlović (ed.), Braila, 2021, 91–107.
- Lompar, Rastko, „Afera Tehnička унија и везе ЈНР Збора са нацистичком Немачком 1935–1941”, *Istorija 20. veka*, 2/2020, 85–102.
- Љотић, Димитрије, *Сабрана дела*, књ. 1–9, Нова искра, Београд, 2003.
- Љотић, Димитрије, *Сабрана дела*, књ. 1–12, Задруга, Београд, 2001.
- *Немачка обавештајна служба*, књ. 1–9, Управа државне безбедности, Београд, 1955–1960.
- Парезанин, Ратко, *Дрући свейски рат и Димитрије В. Љотић*, Жељко Јелић, Београд, 2001.

- Ристановић, Раде, *Београдски равнојорци: ЈВуО и равнојорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*, Институт за савремену историју, Београд, 2020.
- Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љошића*, Народна књига, Београд, 1984.

*

МА Растко Ломпар, *истраживач сарадник*
Балканолошки институт САНУ
rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs

Rastko M. LOMPAR,
SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts)
Institute of Balkanology, Belgrade

**CONTROVERSIES AND STEREOTYPES ON DIMITRIJE LJOTIĆ'S
RELATIONSHIP WITH THE OCCUPYING AUTHORITIES**

Summary

This work provides an attempt to show the complicated and often ambivalent relationship of Dimitrije Ljotić and his movement with the occupation authorities, based on unpublished material from German and Serbian archives. It points to a large number of stereotypes and misinterpretations, present both in the general public and in historiography.

Keywords: Dimitrije Ljotić, YNM (Yugoslav National Movement) Corps, occupied Serbia, SS, Wehrmacht